

تحلیل حقوقی تلاش‌های صلح‌جویانه بین‌المللی در بحران قره‌باغ

سید حسام‌الدین لسانی^۱

محمدحسین موحدی ساوجی^۲

چکیده

یکی از مراکز مهم بحرانی در قفقاز جنوبی، منطقه قره‌باغ کوهستانی است. بحران قره‌باغ به‌عنوان یک چالش اساسی میان دو کشور جمهوری آذربایجان و ارمنستان منجر به درگیری‌های مسلحانه متعددی در طول سه دهه گذشته شده است. از آنجائی که این بحران دارای ابعاد منطقه‌ای و بین‌المللی بوده، تلاش‌ها و طرح‌های مختلفی جهت توقف درگیری‌ها و ایجاد صلح دائمی و پایدار از سوی مجامع مختلف بین‌المللی، منطقه‌ای و بعضاً کشورهای منطقه ارائه گردید ولی هیچ‌کدام به نتیجه واقعی که همان ایجاد صلح مستمر و پایدار باشد نرسید. در این مقاله ضمن ارزیابی نقش و عملکرد نیروهای حافظ صلح اعزامی به منطقه قره‌باغ، در پی پاسخ به سؤال دلایل عدم موفقیت این اقدامات از منظر حقوق بین‌الملل است. اختلاف نظر در تعاریف مفاهیم حقوق بین‌الملل، عدم بی‌طرفی میانجی‌گران، عدم تعیین متجاوز در قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل و عدم ضمانت اجرای تصمیمات گروه مینسک از جمله دلایل مهم عدم موفقیت تلاش‌های بین‌المللی و منطقه‌ای است.

▪ واژگان کلیدی:

بحران قره‌باغ، تلاش‌های صلح‌جویانه، نیروهای حافظ صلح، سازمان ملل متحد، سازمان همکاری و امنیت اروپا (گروه)، حقوق بین‌الملل.

درجه مقاله: علمی - پژوهشی

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۱۰/۲۷

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۷/۲۹

^۱. نویسنده مسئول و دانشیار حقوق بین‌الملل دانشگاه حضرت معصومه سلام الله علیها، قم، جمهوری اسلامی ایران.

lesani77@yahoo.com

^۲. دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل عمومی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم، جمهوری اسلامی ایران.

movahedi44@yahoo.co

مقدمه

منطقه قره‌باغ^۱ در طول تاریخ تنش‌ها و مخاصمات گوناگونی را به خود دیده و در چند دهه اخیر، پس از فروپاشی شوروی سابق در سال ۱۹۹۱ به‌عنوان یک چالش اساسی میان دو جمهوری تازه استقلال یافته جمهوری آذربایجان و ارمنستان مطرح بوده و دو کشور را در مسیر جنگ و نبردهای خونین قرار داده است. (Shevchuk, 1994: 4)

این منطقه در زمان شوروی سابق، به‌عنوان جمهوری خودمختار در داخل جمهوری آذربایجان محسوب می‌شد ولی در سال ۱۹۸۸ شورای عالی قره‌باغ خواهان الحاق به ارمنستان شد که با موافقت ارمنستان مواجه شد. با اعلام ارمنی‌های قره‌باغ به‌عنوان جدایی طلب از سوی جمهوری آذربایجان، تنش و درگیری شدت گرفت که با مداخله دولت مرکزی اتحاد جماهیر شوروی^۲ آن زمان، خاتمه یافت. (کاظمی، ۱۳۸۴: ۴۱۱) پس از فروپاشی شوروی در سال ۱۹۹۱، این اختلافات و درگیری‌ها، به جنگ گسترده‌ای بین دو کشور جمهوری آذربایجان و ارمنستان تبدیل شد. (کاظمی، ۱۳۸۴: ۴۱۱)

علیرغم بیش از سه دهه تلاش‌های سازمان ملل متحد، گروه مینسک^۳ وابسته به سازمان امنیت و همکاری اروپا^۴ و دیگر بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی از جمله کشورهای منطقه و سازمان‌های مختلف جهت حل و فصل درگیری‌ها و رسیدن به صلح پایدار^۵، همچنان بحران قره‌باغ حل نشده باقی مانده است. (خیری، ۱۳۹۷)

این مقاله با در نظر گرفتن قوانین و مقررات بین‌المللی در زمینه حفظ صلح و امنیت بین‌المللی به‌ویژه قطعنامه‌های سازمان ملل متحد، ضمن اشاره به فعالیت‌ها و اقدامات صورت گرفته از سوی سازمان‌های بین‌المللی و کشورها در جهت حل و فصل مناقشه قره‌باغ و برقراری صلح پایدار، در پی پاسخ به سؤال دلایل عدم موفقیت این اقدامات از منظر حقوق بین‌الملل است. همچنین بر اساس ماده ۱ و دیگر مواد منشور ملل متحد، برقراری صلح و امنیت بین‌المللی و جلوگیری از درگیری‌ها و مخاصمات بین‌المللی که از اهداف مهم ایجاد سازمان ملل متحد است. بنابراین نقش و عملکرد نیروهای حافظ صلح اعزامی به منطقه قفقاز جنوبی به لحاظ حقوقی چگونه بوده است؟

¹. Karabakh Region

². Soviet Union

³. Minsk Group

⁴. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)

⁵. Perpetual Peace

این پژوهش ضمن بررسی قطعنامه‌های سازمان ملل متحد و با توجه به اصول و اهداف این سازمان که در منشور آن تصریح شده است، با بهره‌گیری از روش اسنادی-توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع اولیه و ثانویه شامل اسناد، گزارش‌ها، کتب، مقالات و سایت‌های اینترنتی سعی در پاسخ به سؤالات مطرح شده است.

سیر تاریخی مسئله قره‌باغ: ناگورنو قره‌باغ ترکیبی از سه زبان ترکی «کارا = سیاه»، فارسی «باغ» و روسی «ناگورنو = کوهستانی است که بیانگر سه قدرتی است که در طول تاریخ بر این سرزمین مسلط بوده‌اند. (Schwartz and Panossianm 1994) حاکمیت قره‌باغ تا قرن چهاردهم میلادی بین کشورهای عربی، مغول، ترک و ایرانی دست به دست می‌شد. در دوران صفویه در قرن چهارم به این منطقه خودمختاری داده شد. در قرن هجدهم، توسط آذری‌ها یک حکومت سلطنتی ایجاد شد. در اواخر قرن هجدهم، روس‌ها توانستند جمهوری آذربایجان را تصرف خود درآورند. بر اساس معاهده گلستان پس از جنگ‌های ۱۸۱۱-۱۸۱۲ میان ایران و روسیه^۱ عملاً و رسماً قره‌باغ تحت حاکمیت روسیه قرار گرفت. پس از جنگ مجدد ایران و روسیه که با امضای عهدنامه ترکمنچای در ۱۸۲۸ منجر شد عملاً حاکمیت جمهوری آذربایجان و ارمنستان از ایران به روسیه محول گردید. (الهی نیا و دهقان، ۱۴۰۰)

اختلافات و مشکلات در منطقه قره‌باغ پس از انقلاب روسیه در سال ۱۹۱۷ و عقب‌نشینی نیروهای روسیه از قفقاز^۱ آغاز شد. یعنی زمانی که ارمنستان و جمهوری آذربایجان در ۱۹۱۸ اعلام استقلال کردند، هر دو کشور ادعا کردند که این منطقه متعلق به آن‌هاست (Baghdassarianm, 2020) پس از الحاق جمهوری آذربایجان و ارمنستان به اتحاد جماهیر شوروی در سال ۱۹۲۲، منطقه قره‌باغ کوهستانی^۲ نیز در ۱۹۲۳ به‌عنوان منطقه خودمختار اعلام گردید. سیر تاریخی وقایع این منطقه پس از آن تاکنون به‌قرار ذیل است:

پارلمان قره‌باغ در ۱۲ ژوئن ۱۹۸۸ به جدایی کامل قره‌باغ از جمهوری آذربایجان و پیوستن آن به ارمنستان رأی داد، این موضوع منجر به درگیری بین دو کشور در قفقاز جنوبی^۳ شد. پشتیبانی روسیه از ارمنستان و اختلاف و رقابت شدید در درون حاکمیت باکو باعث شد ۲۰ درصد از خاک جمهوری آذربایجان توسط نیروهای ارمنی تصرف شده و حدود یک میلیون آذری نیز آواره شوند. (Mitoyan, 2017:1).

^۱. Caucasus

^۲. Nagorno-Karabakh Region

^۳. Caucasus South

در سال ۱۹۹۰ و ۱۹۹۱ درگیری‌ها شدت یافت. روسیه از ارمنستان و جمهوری آذربایجان جهت مذاکره به مسکو دعوت نمود ولی میانجی‌گری‌ها منجر به آتش‌بس نشد هرچند تا اندازه‌ای باعث کاهش درگیری‌ها گردید. هم‌زمان با استقلال کشورهای حوزه قفقاز، منطقه قره‌باغ نیز در ۲ سپتامبر ۱۹۹۱ میلادی اعلام استقلال نمود. این موضوع باعث افزایش درگیری‌ها گردید به طوری که نخستین کوشش میانجی‌گری در سطح بین‌المللی پس از مذاکرات رؤسای جمهور وقت روسیه و قزاقستان با روسای جمهور وقت ارمنستان و جمهوری آذربایجان صورت گرفت این گفتگوها منجر به صدور اولین توافق آتش‌بس در تاریخ مناقشه قره‌باغ کوهستانی به نام بیانیه زلزنوودسک^۱ شد اما درگیری‌های خونین در حین مذاکرات و حتی پس از صدور بیانیه، ادامه داشت. (زارع شاهمرسی، ۱۳۷۸: ۳۹۹). به طوری که مطلبوف^۲ رییس جمهور وقت آذربایجان در نوامبر ۱۹۹۱ خودمختاری قره‌باغ کوهستانی را لغو کرد (بیات، ۱۳۷۲: ۹۰). همچنین سقوط بالگرد حامل هیئت متشکل مقامات کشوری و لشگری جمهوری آذربایجان، روسیه و قزاق در ۲۰ نوامبر ۱۹۹۱، که برای بازدید از مناطق درگیری عازم منطقه تحت کنترل ارامنه شده بودند، عملاً پایداری این آتش‌بس را زیر سؤال برد (Aslanli, 2020)

۱. تلاش‌های بازیگران بین‌المللی

جهت ایجاد صلح پایدار و جامع در منطقه قره‌باغ، تلاش‌های فراوانی از سوی سازمان‌ها و کشورها صورت گرفته و پیشنهادات و طرح‌های مختلفی تاکنون ارائه گردیده است ولی هیچ‌کدام به صلح واقعی منتج نشده است؛ به طوری که وضعیت کنونی این منطقه بعضاً ملتهب و یا همچنان به صورت نه جنگ و نه صلح^۳ است. (عباس اف. و چاخاتریان، ۱۳۸۳). نقش آفرینی سازمان‌هایی مانند سازمان ملل متحد و سازمان امنیت و همکاری اروپا و همچنین کشورهای منطقه نظیر روسیه، ایران، ترکیه و همچنین تلاش‌های دیگر کشورها مانند آمریکا و فرانسه در روند تحولات این منطقه باعث شد بحران قره‌باغ دارای ابعاد منطقه‌ای و بین‌المللی نشان داده شود. (کالچی، ۱۲۱). از جانب دیگر تلاش‌های ناهماهنگ و بعضاً متعارض آن‌ها در این بحران موجب عدم دستیابی به صلح در این منطقه شده است. (Fuller, 2013: 8)

^۱. Zheleznovodsk Declaration

^۲. Mutallibov

^۳. Neither war nor peace

• **سازمان ملل متحد:** سازمان ملل متحد که بعد از جنگ جهانی دوم با هدف حفظ صلح و امنیت بین‌المللی^۱ تأسیس شد، بر اساس بندهای ۳ و ۴ ماده دوم منشور خود برای نیل به هدف فوق‌الذکر، حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات^۲ و منع توسل به زور به‌عنوان دو اصل از اصول هفتگانه خود بیان نموده است. همچنین مجمع عمومی سازمان ملل متحد طی قطعنامه ۲۶۲۵^۳، اعلامیه مانیل^۴، قطعنامه ۹ نوامبر ۱۹۸۷^۵ و قطعنامه ۱۱ نوامبر ۱۹۸۸^۶ بر ضرورت حل و فصل مسالمت‌آمیز مناقشات^۷ تأکید نموده است.

از جانب دیگر یکی از راه‌های دستیابی به برقراری صلح و امنیت بین‌المللی، ایجاد عملیات حفظ صلح^۸ و اعزام نیروهای حافظ صلح^۹ به منطقه درگیری است. نیروهای حافظ صلح یا همان کلاه آبی‌ها به‌عنوان یکی از مؤثرترین ابزارهای حفظ صلح، جلوگیری از درگیری و ارائه ابتکار عمل صلح ایجاد شده‌اند.^{۱۰}

سازمان ملل متحد در بحران قره‌باغ از سال ۱۹۸۸ تا ۱۹۹۱ به دلیل اینکه که جمهوری‌های آذربایجان و ارمنستان جزئی از اتحاد جماهیر شوروی بودند، عملاً هیچ‌گونه دخالت مستقیمی نداشت. ولی پس از اعلام استقلال این دو کشور و عضویت رسمی آن‌ها در این سازمان و همچنین بر اساس درخواست جمهوری آذربایجان و ترکیه، عملاً این سازمان جهت رسیدگی به اختلافات و مناقشات طرفین دخالت نمود. (ولیکلی زاده، ۱۳۹۱) این تلاش‌ها را می‌توان در دو قسمت مجزای شورای امنیت و مجموع عمومی خلاصه نمود.

• **شورای امنیت:** بر اساس ماده ۲۴ منشور، شورای امنیت به‌عنوان یکی از ارکان اصلی سازمان ملل متحد، از جانب اعضای سازمان، «مسئولیت حفظ صلح و امنیت بین‌المللی» را بر عهده دارد. شورای امنیت در اجرای این وظیفه از دو طریق: مداخله مسالمت‌آمیز و مداخله قهرآمیز عمل می‌نماید. (ولیکلی زاده، ۱۳۹۱).

۱. ماده اول منشور سازمان ملل متحد

۲. Disputes of Resolution Peaceful

۳. اعلامیه اصول حقوق بین الملل مورخ ۱۹۷۰ به روابط دوستانه و همکاری بین دولت‌ها پرداخته است.

۴. در این اعلامیه که مورخ ۱۹۸۲ صادر شد، بر دو اصل عدم توسل به زور در روابط بین‌الملل و اصل توسل به راه‌های مسالمت‌آمیز تأکید گردید.

۵. قطعنامه مربوط به حل مسالمت‌آمیز اختلافات بین‌المللی

۶. قطعنامه مربوط به حل مسالمت‌آمیز اختلافات بین‌المللی

۷. Disputes of Resolution Peaceful

۸. Peacekeeping operations

۹. Peacekeepers

۱۰. <http://peacekeeping.un.org/en/what-is-peacekeeping>

بر این اساس شورای امنیت نخستین تلاش خود را جهت مدیریت بحران قره‌باغ با صدور قطعنامه ۸۲۲ در ۳۰ آوریل ۱۹۹۳ شروع نمود. در این قطعنامه ضمن اظهار نگرانی شدید از تشدید اختلافات و مناقشات میان ارمنستان و جمهوری آذربایجان و آواره شدن غیرنظامیان، بر حق حاکمیت و تمامیت ارضی جمهوری آذربایجان و سایر کشورهای منطقه، بر اصل غیرقابل تغییر بودن مرزهای بین‌المللی و بر لزوم رعایت اصول و روش‌های بشردوستانه تأکید نمود. (Security Council Resolution – 822, 1993) همچنین ضمن اعلام حمایت از روند مذاکرات صلح در چارچوب سازمان امنیت و همکاری در اروپا، بر توقف فوری همه اقدامات خصومت‌آمیز جهت برقراری آتش‌بس پایدار و از سرگیری مذاکرات و تحقق فعالیت‌های بین‌المللی در زمینه امدادسانی بشردوستانه در منطقه تأکید نمود. (UN, 2014: 2)

شورای امنیت دو ماه بعد یعنی پس از انتشار گزارش گروه مینسک مبنی بر بی نتیجه بودن تلاش‌های صلح‌آمیز و عدم توجه ارمنستان به قطعنامه فوق‌الذکر، در ۲۹ جولای ۱۹۹۳ قطعنامه ۸۵۳ که نسبت به قطعنامه قبلی لحن تندتری داشت، منتشر نمود. (Security Council Resolution – 853, 1993) در این قطعنامه ضمن تأکید بر مفاد قطعنامه قبلی، از فعالیت‌های گروه مینسک سازمان امنیت و همکاری اروپا نیز تقدیر به عمل آمد. (UN, 2014:3) با تشدید درگیری‌ها بین طرفین و ارائه گزارش رئیس گروه مینسک، شورای امنیت مجدداً قطعنامه‌ای به شماره ۸۷۴ در ۱۴ اکتبر ۱۹۹۳ تصویب نمود. (Security Council Resolution – 874, 1993) این قطعنامه نیز ضمن اشاره به قطعنامه‌های قبلی، بر «جدول زمانی اقدامات فوری»^۱ گروه مینسک تأکید نمود. (UN, 2014: 4)

به دنبال عدم توجه به مفاد قطعنامه‌های قبلی، آخرین قطعنامه شورای امنیت به شماره ۸۸۴ در ۱۲ نوامبر ۱۹۹۳ صادر شد. (Security Council Resolution – 884, 1993) در این قطعنامه، شورای امنیت ضمن حمایت مجدد از فعالیت‌های گروه مینسک، بار دیگر با اشاره به قطعنامه‌های قبلی خود، اشغال اراضی جمهوری آذربایجان توسط ارمنستان را محکوم نموده و طرفین را به رعایت قطعنامه‌های صادر شده، فراخواند. (UN, 2014: 5) شورای امنیت سازمان ملل متحد در این قطعنامه از دبیرکل و مؤسسات بین‌المللی مربوطه می‌خواهد کمک‌های بشردوستانه خود را به غیرنظامیان آسیب دیده جمهوری آذربایجان ارائه نموده و به بازگشت جنگ‌زدگان به اماکن و منازلشان، کمک نمایند. (مجموعه اسناد سازمان ملل در رابطه با قره‌باغ، ۱۳۸۹)

^۱. “Adjusted Tietable of Urgent Steps”

• **مجمع عمومی:** صدور قطعنامه «اتحاد برای صلح»^۱ در ۳ نوامبر ۱۹۵۰ توسط مجمع سازمان ملل متحد، نقش این مجمع در زمینه حفظ صلح و امنیت بین‌المللی پررنگ و برجسته نمود.^۲ (ولیکلی زاده، ۱۳۹۱). بر این اساس، در جلسه دسامبر ۱۹۹۸ مجمع عمومی، همکاری میان سازمان ملل متحد و سازمان امنیت و همکاری اروپا درباره بحران قره‌باغ مطرح شد. در آن جلسه جمهوری آذربایجان پیش‌نویس قطعنامه‌ای را ارائه داد که به تصویب رسید. این قطعنامه ضمن اشاره بر غیرقابل قبول بودن استقلال قره‌باغ، بر تمامیت سرزمینی و حاکمیت جمهوری آذربایجان تأکید شده بود. (ولیکلی زاده، ۱۳۹۱)

در پی آن، در نشست اجلاس سران سازمان امنیت و همکاری اروپا در نوامبر ۱۹۹۹ پیشنهاد ارمنستان درباره رأی‌گیری سالانه تمامیت سرزمینی جمهوری آذربایجان که توسط دولت‌های غربی به ویژه روسای گروه مینسک مطرح شده بود، مورد پذیرش قرار گرفت. به عبارت دیگر تصویب این طرح، شناسایی تعلق قره‌باغ به جمهوری آذربایجان را به حالت تعلیق درمی‌آورد. بر این اساس در مجمع عمومی نخستین بار در ۱۵ دسامبر ۱۹۹۹ رأی‌گیری به عمل آمد ولی اکثر کشورهای اروپایی رأی ممتنع داده و بیش از ۴۰ کشور دیگر مخالفت نمودند. (کازمی، ۱۳۸۲: ۱۳۶-۷). با کسب نتایج مشابه در دوره‌های بعدی، تمامیت سرزمینی جمهوری آذربایجان با چالش جدی مواجه شد. نحوه رفتار تبعیض‌آمیز گروه مینسک و بعضی از کشورها از جمله اروپایی‌ها در مجمع عمومی سازمان ملل متحد در حمایت از ارمنستان، اصلی‌ترین اصول حقوق بین‌الملل یعنی اصل تمامیت سرزمینی، اصل حاکمیت و اصل عدم‌تغییر در مرزهای بین‌المللی، عملاً حل مسالمت‌آمیز بحران قره‌باغ را با بن‌بست مواجه نمود. (ولیکلی زاده، ۱۳۹۱)

• **سازمان امنیت و همکاری اروپا:** سازمان امنیت و همکاری اروپا در نشست کنفرانس بخارست در سال ۱۹۹۴ تأسیس شد. از جمله وظایف اصلی این سازمان، دخالت در بحران‌ها و جنگ‌های منطقه‌ای در جهت کاهش تنش و درگیری‌ها است که با به‌کارگیری ابزارهایی مانند هشدارهای اولیه، دیپلماسی پیشگیرانه، مدیریت بحران‌ها به‌عنوان میانجی‌گر در مناقشه‌های منطقه‌ای تحقق می‌پذیرد (نظرآهاری، ۱۳۸۰: ۴۱).

^۱. Uniting for Peace

^۲. این قطعنامه بیان می‌کند در صورتی که شورای امنیت نتواند جهت مقابله با نقض صلح یا تجاوز اقدام نماید، مجمع عمومی طی یک جلسه فوق‌العاده نسبت به اعزام نیروهای نظامی به مناطق بحرانی تصمیم‌گیری می‌نماید.

^۳. Organization for Security and Co-operation in Europe

سازمان امنیت و همکاری اروپا پس از اعلام استقلال ارمنستان و جمهوری آذربایجان از شوروی سابق و سپس عضویت آنان در این سازمان، عملاً کار خود را در خصوص مناقشه قره‌باغ با تشکیل گروه مینسک در مارس ۱۹۹۲ شروع کرد (Jacoby, 2005: 30) و وظیفه این گروه انجام گفت‌وگو بین طرف‌های درگیر و سپس تعیین سرنوشت قره‌باغ بود (Allana Leckie, 2011: 3). بر این اساس، نمایندگان روسای این گروه (آمریکا، فرانسه و روسیه) جهت انجام گفتگو می‌بایست به‌صورت دوره‌ای به جمهوری آذربایجان، ارمنستان و قره‌باغ سفر کنند. از نظر سازمان ملل متحد، این گروه تنها مرجع رسمی و فعال در بحران قره‌باغ است. (کازمی، ۱۳۸۱: ۱۲۱). بر همین اساس این سازمان چهار طرح برای حل مناقشه قره‌باغ ارائه داد ولی هیچ‌کدام به نتیجه مشخصی نرسید. این طرح‌ها عبارت بودند از: طرح گام به گام، بسته قرارداد (ایجاد گروه کاری)، طرح دولت مشترک و طرح مبادله قلمروی سرزمینی (Ismailzade, 2011: 3).

پس از حمله نیروهای ارمنی به شهر خوجالی^۱ و قتل‌عام افراد غیرنظامی، طرح «گام به گام» در ۲۵ فوریه ۱۹۹۲ شامل خروج نیروهای مسلح از مناطق اشغالی، بازگشت پناهندگان و آوارگان و نیز استقرار نیروهای سازمان امنیت و همکاری اروپا جهت اجرای شروط فوق مطرح شد (Allana Leckie, 2011: 3). همچنین در سال ۱۹۹۴، طرحی بنام «بسته قرارداد» ارائه شد که براساس آن تمامی مسائل سیاسی، نظامی و حقوقی در چارچوب مشترکی حل و فصل شوند. (Allana Leckie, 2011, 42- 43). این پیشنهاد از سوی جمهوری آذربایجان به دلیل عدم آمادگی گفتگو قبل از بازگشت آوارگان، رد شد (Ismailzade, 2011: 13).

سپس طرح «دولت مشترک یا دولت عمومی»^۲ در سال ۱۹۹۹، به‌صورت یک مرحله‌ای و دومرحله‌ای یعنی اداره قره‌باغ به‌طور مشترک توسط جمهوری آذربایجان و ارمنستان و تخلیه و استرداد سرزمین‌های اشغالی جمهوری آذربایجان مطرح گردید که با استقبال ارمنی‌ها و مخالفت آذری‌ها مواجه شد (Allana Leckie, 2011: 16).

در طرح «تعویض قلمروی سرزمینی»، اتصال نخجوان به آذربایجان در ازای اتصال ارمنستان به قره‌باغ مطرح شد که به سبب قطع ارتباط و اتصال زمینی بین ارمنستان و ایران و انزوای بیشتر ارمنستان، مورد موافقت قرار نگرفت (امیراحمدیان، ۱۳۸۹، ص ۹۳). این طرح

^۱. Khojaly

^۲. General government

به دلیل اتصال جغرافیایی خاک اصلی آذربایجان از راه نخجوان با ترکیه، با مخالفت جدی ارمنستان و روسیه مواجه شد. (معین آبادی بیدگلی و صدری علی بابالو، ۱۳۹۴)

پس از سال‌ها مذاکره میان سران و مقامات جمهوری آذربایجان و ارمنستان همراه با میانجی‌گری روسیه، آمریکا و فرانسه، چارچوب حقوقی جهت حل بحران قره‌باغ به نام اصول مادرید^۱ مورد توافق طرفین قرار گرفت. هرچند در عمل طرفین درگیری به این اصول نیز پایبند نشدند ولی شاید بتوان گفت مهم‌ترین دستاورد گروه مینسک در زمینه حل مناقشه قره‌باغ، تدوین این اصول بود. از جمله مفاد این پیشنهادها بازگرداندن مناطق اشغالی توسط ارمنستان، کسب وضعیت موقت حقوقی منطقه قره‌باغ کوهستانی، وضعیت نهایی حقوقی منطقه قره‌باغ کوهستانی از طریق رأی مردم منطقه، ایجاد گذرگاهی جهت اتصال ارمنستان به قره‌باغ کوهستانی، حق بازگشت آوارگان و حضور نیروهای صلح بان بین‌المللی در منطقه قره‌باغ است (Helsinki Commission Report, 2017:3-4).

علاوه بر ارائه طرح‌ها و پیشنهادها، متعدد از سوی سازمان امنیت و همکاری اروپا، این سازمان از سال ۱۹۹۴ تقریباً در تمامی نشست‌های خود به موضوع قره‌باغ پرداخته است (زهرانی و فرجی لوحه سرا، ۱۳۹۲).

• **سازمان همکاری اسلامی**^۲: سازمان همکاری اسلامی تنها سازمان بین‌المللی است که با صراحت و رسماً ارمنستان را متجاوز دانسته، آن را محکوم کرده و از جمهوری آذربایجان در جریان بحران قره‌باغ حمایت کرده است (Svensson, 2009: 10). همچنین بر حل‌وفصل صلح‌آمیز بحران قره‌باغ تأکید کرده است. باین حال از آنجائی که گروه مینسک تنها مرجعی است که در بحران قره‌باغ نقش‌آفرینی می‌کند، باید اذعان کرد که سازمان همکاری اسلامی عملاً نتوانسته است تاثیر زیادی در بحران قره‌باغ داشته باشد (زهرانی و فرجی لوحه سرا، ۱۳۹۲).

• **گروه بین‌المللی بحران**^۳: گروه بین‌المللی بحران از جمله سازمان‌های بین‌المللی غیردولتی^۴ است که در بحران قره‌باغ تلاش‌های زیادی جهت حل‌وفصل بحران قره‌باغ براساس حقوق و مقررات بین‌المللی انجام داده است (واعظی، ۱۳۸۹: ۸۰). از نظر این گروه، حل‌وفصل بحران قره‌باغ در شرایط ذیل امکان‌پذیر است: خودداری طرفین از به‌کارگیری نیروی نظامی علیه یکدیگر، خروج ارمنستان از قره‌باغ، امتناع رویکرد

^۱. Madrid

^۲. Organisation of Islamic Cooperation

^۳. International Crisis Group

^۴. International nongovernmental organizations

تهاجمی جمهوری آذربایجان نسبت به نیروهای ارمنی در قره‌باغ، نقش بیشتر به ارمنی‌های مقیم در قره‌باغ در سیاست‌ها و تصمیم‌های متخذه از سوی جمهوری آذربایجان و تلاش روسیه و آمریکا و دیگر بازیگران بین‌المللی جهت سازش طرفین به‌جای حفظ منافع خود. علیرغم منطقی بودن راهکارهای این گروه بین‌المللی، به نظر می‌رسد به دلیل غیردولتی بودن این گروه و منافع قدرت‌های بزرگ، راهکارهای پیشنهادی این گروه عملاً نتیجه‌بخش نگردید (Wolff, 2007:9).

• **مجمع پارلمانی شورای اروپا^۱**: مجمع پارلمانی اروپا در سال ۱۹۹۷ طی قطعنامه ۱۱۱۹ بر تمامیت ارضی جمهوری آذربایجان و همچنین اعطای خودمختاری ارامنه قره‌باغ تأکید نمود (THE NAGORNO-KARABAKH Conflict, 2014:98). همچنین کمیته‌ای موقت برای حل بحران قره‌باغ توسط مجمع پارلمانی شورای اروپا در آوریل سال ۲۰۰۵ تأسیس شد. این کمیته پیشنهاد کرد کنترل قره‌باغ برای ده سال به ارمنستان واگذار شود و پس از آن در مورد سرنوشت این منطقه همه‌پرسی برگزار گردد. (کاظمی، ۱۳۸۴: ۲۷۲) علاوه بر تلاش‌ها و اقدامات فوق‌الذکر، قطعنامه ۲۰۱۰/۰۱۹۳ در ۲۰ می ۲۰۱۰، با عنوان استراتژی اتحادیه اروپا به تصویب پارلمان اروپا رسید که در بند ۸ آن به لزوم حل سیاسی مناقشه با استفاده از اصول حقوق بین‌الملل، تخلیه نیروهای ارمنی از مناطق اشغال شده جمهوری آذربایجان، همکاری با استقرار صلح‌بانان بین‌المللی و رعایت آتش‌بس ۱۹۹۴ تأکید شده است (Aliyev, 2013:94).

۲. تلاش‌های بازیگران منطقه‌ای

• **جمهوری اسلامی ایران**: جمهوری اسلامی ایران همواره از ابتدای درگیری‌های مسلحانه در منطقه قفقاز جنوبی تاکنون تلاش کرده است تا نقش یک میانجی‌گر بی‌طرف^۲ را در حل و فصل مناقشات منطقه‌ای ایفا کرده و از دو کشور ارمنستان و جمهوری آذربایجان خواسته است از درگیری نظامی با یکدیگر دوری نمایند.

اولین بار در نوامبر ۱۹۹۱ وزیر امور خارجه ایران طی مذاکره با همتای ارمنی خود پیشنهاد میانجی‌گری برای حل بحران قره‌باغ را داد ولی ایروان و باکو پاسخی به این پیشنهاد ندادند (زهرانی و فرجی لوحه سرا، ۱۳۹۲). پس از آن در مارس ۱۹۹۲ ایران از هیات‌های عالی دو کشور برای انجام مذاکرات به تهران دعوت نمود. بر اساس این

^۱. Council of Europe

^۲. neutral mediator

مذاکرات یک آتش‌بس ۷ روزه‌ای برقرار شد علی‌رغم نقض آتش‌بس از سوی طرفین، ایران به تلاش‌های میانجی‌گرانه خود ادامه داد (Ramezanzadeh, 1996: 170-172).

در ادامه در مه ۱۹۹۲ نشست سران روسای جمهور آذربایجان، ارمنستان و ایران در تهران برگزار گردید و بیانیه‌ای در راستای چگونگی حل و فصل بحران نیز به امضاء رسید و حتی ارمنستان تمامیت ارضی جمهوری آذربایجان را طی سندی امضاء نمود ولی با اشغال شهرهای لاجین^۱ و شوشا^۲ توسط نیروهای ارمنی و انتخاب ابوالفضل ایلچی بیک، که مخالف میانجی‌گری ایران بود، به ریاست جمهوری آذربایجان، مذاکرات تهران عملاً به شکست انجامید (هاشمی، ۱۶۰: ۱۳۸۴).

پس از سرنگونی ایلچی بیک در ژوئن ۱۹۹۳ و انتخاب حیدر علی‌اف و همچنین برقراری آتش‌بس در سال ۱۹۹۴، ایران مجدداً تلاش کرد سیاست متوازنی در قبال دو کشور فوق اتخاذ کند. از این رو، ضمن حمایت از آتش‌بس، سعی نمود از برتری یکی از این دو کشور در جنگ پیشگیری نماید (Martirosyan, 2009:2; Gresh, 2006:3-5).

فعالیت ایران تا سال ۱۹۹۷ بیشتر تعامل از طریق مجاری دیپلماتیک با روسیه و طرفین درگیری بود. بعد از شروع فعالیت گروه مینسک، ابعاد فعالیت تهران تا حدود زیادی کاهش یافت. با وجود این، در سال ۲۰۱۰، ایران میانجی‌گری خود را به ارمنستان و جمهوری آذربایجان پیشنهاد کرد. اوج فعالیت‌های کشورمان در مناقشه آوریل ۲۰۱۶ شکل گرفت که رایزنی‌های وزیر امور خارجه ایران با همتایان آذری و ترک در رامسر به تماس تلفنی میان وزرای خارجه ارمنستان و جمهوری آذربایجان کشیده شد و پس از ساعاتی به آتش‌بس انجامید. سفر ظریف و لاوروف به باکو در ۷ آوریل نیز به پایدار شدن آتش‌بس کمک کرد (<http://www.khabaronline.ir/detail/568527/World/diplomacy>).

جدیدترین طرح ابتکاری ایران پس از جنگ دوم قره‌باغ در ۲۰۲۰ تحت عنوان «الگوی همکاری ۳+۳» برای همکاری منطقه‌ای بین ایران، ترکیه، روسیه + ارمنستان، جمهوری آذربایجان و گرجستان مطرح شد. نخستین نشست «الگوی همکاری ۳+۳» در ۱۱ دسامبر ۲۰۲۱ میلادی در مسکو برگزار شد که نماینده گرجستان به دلیل مخالفت با سیاست‌های روسیه در قبال مناطق آبخازیا^۳ و اوستیای جنوبی^۴ از شرکت در آن خودداری نمود. اما به نظر می‌رسد پس از وقوع جنگ روسیه با اوکراین، چالش‌های

1. Lachin

2. Shusha

3. Abkhazia

4. South Ossetia

جدیدی برای همکاری‌های منطقه‌ای در قفقاز جنوبی به‌ویژه «الگوی همکاری ۳+۳» ایجاد شده است (کوزه گر کالجی، ۱۴۰۱).

• **روسیه:** نقش روسیه در بحران قره‌باغ چه قبل و چه بعد از فروپاشی شوروی بسیار برجسته بوده است به‌طوری‌که بدون حضور و ایفای نقش روسیه، امکان برقراری صلح پایدار در منطقه متصور نیست. این نقش چه در قالب گروه مینسک و چه غیر از آن غیرقابل اغماض است. در سال‌های ۱۹۹۰ و ۱۹۹۱ زمانی که درگیری‌ها شدت یافته بود روسیه از ارمنستان و جمهوری آذربایجان جهت مذاکره به مسکو دعوت نمود. هرچند این میانجی‌گری ثمره‌ای نداشت ولی تا اندازه‌ای باعث کاهش درگیری‌ها شد (الهی نیا و دهقان، ۱۴۰۰: ۱۳۴-۱۰۴). با اعلام استقلال منطقه قره‌باغ در ۲ سپتامبر ۱۹۹۱ درگیری‌ها شدت گرفت که پس از مذاکرات یلتسین^۱ و نظربایف^۲، رؤسای جمهور وقت روسیه و قزاقستان با روسای جمهور وقت ارمنستان و جمهوری آذربایجان، اولین توافق آتش‌بس در تاریخ مناقشه قره‌باغ کوهستانی به نام بیانیه ژلزنوودسک به امضا رسید اما موجب کاهش درگیری‌ها نگردید. (زارع شاهمرسی، ۱۳۷۸: ۳۹۹).

مجدداً با میانجی‌گری روسیه در ۱۸ فوریه ۱۹۹۴ مقامات قره‌باغ، ارمنستان و جمهوری آذربایجان به توافقات اصولی جهت آتش‌بس نائل آمدند ولی اختلافات میان طرف‌های درگیری این تلاش‌ها را بی‌اثر نمود. پس‌از آن نشست علی‌اف در مسکو در آوریل ۱۹۹۴ منجر به صدور توافقنامه‌ای شد که زمینه‌ساز نزدیک شدن دیدگاه‌های جمهوری آذربایجان و ارمنستان در به ثمر رسیدن مذاکرات صلح قره‌باغ در بیشکک در ۴ می ۱۹۹۴ گردید. (زارع شاهمرسی، ۱۳۸۷: ۵۰۹) توافقنامه آتش‌بس بیشکک از ۱۲ می ۱۹۹۴ به اجرا درآمد. (Aslanli, 2020). اگرچه آتش‌بس به‌طور محدود مورد خدشه قرار گرفت اما طرفین با تلاش فراوان آن را حفظ کردند و بدین ترتیب بدون دستیابی به راه‌حل قطعی، وضعیت نه جنگ و نه صلح میان جمهوری آذربایجان و ارمنستان در منطقه قره‌باغ حاکم شد (الهی نیا و دهقان، ۱۴۰۰: ۱۳۴-۱۰۴).

همچنین روسیه جهت حل بحران قره‌باغ، پیشنهادی معروف به طرح لاوروف در سال ۲۰۱۵ ارائه نمود. در این طرح پیشنهاد شده بود ۵ منطقه اطراف قره‌باغ به جمهوری آذربایجان بازگردانده شود و نیروهای صلح‌بانی روسیه در مناطق جنگی قره‌باغ مستقر

1. Yeltsin

2. Nazarbayev

شوند. ولی به علت واهمه طرفین از حضور نیروی نظامی روسیه در منطقه قره‌باغ، عملاً این طرح به اجرا نرسید (Hedenskog, Holmquist, Norberg, 2018: 32).

با افزایش درگیری‌ها در ۲۷ سپتامبر ۲۰۲۰ در منطقه قره‌باغ کوهستانی و بخشی از شرق جمهوری آذربایجان و تصرف شوشا، دومین شهرک بزرگ در قره‌باغ کوهستانی توسط نیروهای جمهوری آذربایجان، توافقنامه آتش‌بس بین رئیس‌جمهور آذربایجان، الهام علی‌اف^۱، نخست‌وزیر ارمنستان، نیکول پاشینیان^۲، و رئیس‌جمهور روسیه، ولادیمیر پوتین^۳، امضا شد که از ۱۰ نوامبر ۲۰۲۰ به اجرا درآمد (BBC News. 2020-11-10). بر اساس این توافق، نیروهای آذری کنترل مناطق کنونی خود را در قره‌باغ کوهستانی حفظ کردند، در حالی که ارمنستان مناطق اطراف را که در سال ۱۹۹۴ اشغال کرده بود به جمهوری آذربایجان باز می‌گرداند. جمهوری آذربایجان همچنین به منطقه نخجوان خود در مرز ترکیه و ایران دسترسی زمینی خواهد داشت (Kramer, 2020). همچنین تقریباً ۲۰۰۰ سرباز روسی به‌عنوان نیروهای حافظ صلح در امتداد کریدور لاجین^۴ بین ارمنستان و قره‌باغ کوهستانی برای مدت حداقل پنج سال مستقر شدند (The Moscow Times. 10 November 2020).

این توافق‌نامه آتش‌بس که در ۱۰ نوامبر سال ۲۰۲۰ با میانجی‌گری روسیه بین روسای جمهور روسیه، ارمنستان و جمهوری آذربایجان منعقد شد جنگ بین ارمنستان و جمهوری آذربایجان، بر سر منطقه قره‌باغ را متوقف کرد ولی بسیاری از موضوعات کماکان حل‌وفصل نشده و ارمنستان آن را پیمان صلح واقعی نمی‌داند. (وریج کاظمی، ۲۰۲۱)

در این توافق‌نامه به موارد ذیل اشاره شده است: آتش‌بس و تبادل زندانیان و کشته‌شدگان، بازگشت سرزمین‌های اطراف ناگورنو - قره‌باغ به کنترل جمهوری آذربایجان، استقرار ۱۹۶۰ حافظ صلح روسی به مدت ۵ سال بین طرف‌های درگیر مستقر کرد تا بر انتقال سه منطقه تحت کنترل ارمنه به جمهوری آذربایجان نظارت کند، تأسیس یک مرکز حافظ صلح برای نظارت بر آتش‌بس، عقب‌نشینی نیروهای ارمنی از منطقه درگیری، ایجاد یک کریدور حمل‌ونقل زمینی در ارمنستان بین جمهوری آذربایجان و نخجوان (Welt @ Bowen, 2021: 14)، بازگشت آوارگان جنگی تحت

¹. Ilham Aliyev

². Nikol Pashinyan

³. Vladimir Putin

⁴. Lachin Corridor

کنترل کمیاریای عالی سازمان ملل متحد در امور آوارگان^۱ که به مناطق خود بر خواهند گشت (نجفی سیار و ابراهیمی، ۱۴۰۰: ۵۳۲-۴۹۹).

• **نیروهای حافظ صلح روسیه (RMK).** بر اساس توافقنامه آتش بس ۲۰۲۰ در قره باغ کوهستانی مقرر شد عملیات حفظ صلح روسیه به مدت ۵ سال با حضور ۱۹۶۰ نیروی حافظ صلح روسی اقدامات ذیل را انجام دهد: تأسیس یک مرکز حافظ صلح برای نظارت بر آتش بس، تضمین آتش بس، تسهیل در مذاکرات مبادله اسیران جنگی بین ارمنستان و جمهوری آذربایجان (Reuters, December 15, 2020)، ایجاد یک کریدور حمل و نقل زمینی در ارمنستان بین جمهوری آذربایجان و نخجوان، نظارت بر عقب نشینی نیروهای ارمنی از منطقه درگیری و انتقال سه منطقه تحت کنترل آرامنه به جمهوری آذربایجان (Welt @ Bowen, 2021: 14)، همچنین گشت زنی در تنها تنگه زمینی که منطقه قره باغ کوهستانی را به ارمنستان متصل می کند، به نام کریدور لاپچین (Kremlin, 2020) و اسکورت افراد و کاروان های غیر نظامی و همچنین کامیون های حامل کالاها و اقلام بشردوستانه از جمله وظایف دیگر نیروهای حافظ صلح روسیه است (Russian Defense Ministry, 2021).

همچنین نیروهای حافظ صلح روسیه ضمن کمک به جستجو، شناسایی و بازگرداندن بقایای حدود ۲۰۰۰ سرباز کشته شده، نسبت به خنثی سازی مین در منطقه (TV Zvezda, November 23, 2020) کمک به بازگشت پناهندگان سرزمین های محل اقامتشان، ارائه کمک های پزشکی، کمک به بازسازی ساختمان ها، سیستم های تأمین آب و گرمایش آسیب دیده از جنگ مشارکت داشته است (Dreyeus, 2022).

فعالیت نیروهای حافظ صلح روسیه مستقر در منطقه قره باغ، موجب انتقادات گسترده ای نسبت به این نیروها شده به طوری که علاوه بر انتقادات طرفین درگیری، نهادهای بین المللی نیز در خصوص عملکرد این نیروها اعلام نگرانی نمایند. به عنوان مثال در اوایل ژانویه ۲۰۲۱، مقامات جمهوری آذربایجان، نیروهای حافظ صلح روسی را متهم کردند که "به جای اتخاذ موضع بی طرفانه، نگرش طرفدار ارمنستان را نشان می دهند (Daily Sabah. 2021-01-07).

از جانب دیگر ارمنستان نیز با توجه به مجموعه ای از نقض آتش بس، از عملکرد این نیروها انتقاد نماید. نخست وزیر ارمنستان با اشاره به «نقض فاحش و طولانی مدت رژیم

¹. United Nations High Commissioner for Refugees - UNHCR

آتش‌بس» (Grzegorz, 2022)، اظهار کرده است: «تسخیر روستاهای ختسابرد^۱ و هین تاغر^۲ و تبانی نیروهای حافظ صلح روسیه، تصرف مجدد روستای پاروخ^۳ در قره‌باغ کوهستانی در حضور نیروهای حافظ صلح روسی، نقض مداوم و فزاینده آتش‌بس در طول خط تماس، ترورهای فیزیکی و روانی علیه ارامنه آرتساخ در حضور نیروهای حافظ صلح غیرقابل قبول هستند (shahverdyan, 2022).

همچنین تعدادی از رهبران و فعالان سیاسی در قره‌باغ کوهستانی پس از ملاقات با رئیس نیروهای حافظ صلح روسیه، گفتند که از تضمین عدم تکرار این حوادث فوق‌الذکر قانع نشده‌اند. لذا روز بعد با حمل بنرهایی که روی آن نوشته شده بود: «صلح بانان، صلحی که وعده داده بودید کجاست؟»، «تجاوز جمهوری آذربایجان را متوقف کنید» و «پروخ و خط سابر را برگردانید» اعتراض خود را اعلام نمودند (Radio Free Europe/Radio Liberty).

شدیدترین حملات و انتقادات به نیروهای حافظ صلح روسیه پس از آن روی داد که تعدادی از شهروندان جمهوری آذربایجان مدعی مدافعان محیط‌زیست از ۱۲ دسامبر ۲۰۲۲، با نقض توافقنامه آتش‌بس، گذرگاه لاجین (The UN Refugee Agency November–December 2020)، تنها جاده اتصال آرتساخ به جهان خارج را مسدود نمودند (News.yahoo.com. 15 December 2022) و عملاً با محاصره ۱۲۰ هزار سکنه این منطقه مانع ورود مواد غذایی، سوخت و دارو شده و یک بحران انسانی ایجاد کردند (Gavin, 2022). استمرار محاصره قره‌باغ کوهستانی موجب اعتراضات و انتقادات بین‌المللی گردید و تردیدهایی را در توانایی و یا تمایل نیروهای حافظ صلح برای انجام مأموریت خود جهت تضمین آزادی و امنیت در امتداد کریدور لاجین ایجاد کرده است (سایت ویکی‌پدیا انگلیسی).

در این زمینه نخست‌وزیر نیکول پاشینیان اظهار داشت که نیروهای حافظ صلح "به تعهدات خود برای کنترل کریدور لاجین عمل نمی‌کنند" (Al Jazeera). وی تأکید کرد اگر روسیه «به دلایل عینی یا ذهنی قادر به تضمین ثبات و امنیت در قره‌باغ کوهستانی نیست، باید در شورای امنیت سازمان ملل اعزام نیروهای حافظ صلح چندملیتی تصمیم‌گیری گردد» (www.panorama.am).

¹. Khtsaberd

². Hin Tagher

³. Parukh

کمیسیون هلسینکی ایالات متحده نیز ضمن انتقاد از نقش حافظان صلح روسیه در خصوص محاصره آرتساخ گفت: "این وضعیت نگران کننده نشان می دهد روسیه نه تامین کننده امنیت قابل اعتماد است و نه یک واسطه مشروع برای صلح در قفقاز جنوبی" (Helsinki Commission statement, 2023). همچنین سناتورها باب مندز^۱ (رئیس کمیته روابط خارجی سنا) و جک رید^۲ (رئیس کمیته نیروهای مسلح سنا) نیز در نامه ای به وزارت خارجه آمریکا اعلام کردند که «نیروهای روسیه که حفظ صلح را برعهده دارند، آشکارا در انجام وظایف خود کوتاهی کرده اند. (www.foreign.senate.gov.)

از جانب دیگر پارلمان اروپا ضمن تصویب قطعنامه ای در محکومیت محاصره قره باغ کوهستانی از جمله محکومیت «عدم اقدام صلح بانان» روسی، درخواست فوری بررسی اعزام نیروهای حافظ صلح سازمان ملل متحد شد (www.europarl.europa.eu.).

پارلمان هلند نیز در قطعنامه ای درباره محاصره کریدور لاپچین اعلام کرد: «نیروهای حافظ صلح روسی در آن منطقه مداخله نمی کنند و این وضعیت تهدیدی برای ایجاد وضعیت اضطراری انسانی برای جمعیت قره باغ کوهستانی است» (Ghazanchyan, 2022).

علیرغم تلاش های فراوان بین المللی و منطقه ای جهت برقراری صلح پایدار در منطقه قره باغ ولی تنش ها و درگیری های گاه و بیگاه مانع از رسیدن به صلحی ماندگار شد. بعد از اعلام آتش بس، درگیری ها برای مدتی متوقف شد ولی چند بار به صورت محدود تنش ها میان طرفین به وقوع پیوست ولی مناقشه در سطحی قابل کنترل مدیریت می شد. در این بین تلاش های گسترده بین المللی برای میانجیگری و یافتن راه حل در جهت پایان دادن به این مناقشه ادامه داشت (جوکار، ۱۳۹۹).

در مجموع می توان گفت درگیری نظامی در قره باغ، به دلیل عدم موفقیت در اقدامات میانجی گری، افزایش نظامی گری و نقض مکرر آتش بس، افزایش داشت و این دو کشور توصیه های سازمان ملل متحد و کشورهای دیگر از جمله ایالات متحده آمریکا، فرانسه و روسیه برای پایان دادن به خصومت ها را رد کردند و این درگیری ها با شدت و یا کاهش تا سال ۲۰۲۰ ادامه یافت (جوکار، ۱۳۹۹).

1. Bob Menendez

2. Jack Reed

۳. حقوق بین‌الملل و عدم موفقیت تلاش‌های صلح‌آمیز در قره‌باغ

با بررسی سوابق تاریخی اختلافات و درگیری‌ها، عوامل متعدد ذیل باعث شده است طرح‌های صلح منجر به آتش‌بس پایدار و صلح نهایی نگردد:

- عدم تحدید حدود مرزهای بین‌المللی: با توجه به اینکه مرزهای بین مناطق و جمهوری‌ها در زمان شوروی سابق بیشتر مرزهای اداری و غیر بین‌المللی بودند، می‌توان گفت یکی از ریشه‌های اختلافات و درگیری‌ها در منطقه قره‌باغ کوهستانی، عدم تحدید حدود بین‌المللی مرزها بین ارمنستان و جمهوری آذربایجان است (سعیدی، ۲۰۲۰).
- اختلاف نظر در تعاریف مفاهیم حقوق بین‌الملل: از طرف دیگر اختلاف در تعریف و مفاهیم اصول حقوق بین‌الملل از نگاه طرفین درگیری نیز موجب شده است هرکدام از دو کشور ارمنستان و جمهوری آذربایجان بر خواسته‌های خود مصر باشند. جمهوری آذربایجان بر «اصل تمامیت ارضی»^۱ تمسک می‌جوید و ارمنستان بر «حق تعیین سرنوشت»^۲ تأکید دارد. جدای از اینکه از نظر ماده ۲، بند ۴ منشور سازمان ملل^۳ و اصول و مقررات حقوق بین‌الملل، حق تعیین سرنوشت برای اقلیت‌ها شامل جدایی طلبی و تجزیه شدن سرزمین نمی‌گردد و تاکنون نیز قطعنامه‌های مختلف سازمان ملل متحد از جمله ۸۲۲، ۸۵۳، ۸۷۴ و ۸۸۴ قره‌باغ را جزئی از جمهوری آذربایجان دانسته شده است ولی استدلال مردم قره‌باغ بر این است که قبل از اعلام استقلال جمهوری آذربایجان، طی برگزاری انتخابات سراسری، خواهان الحاق به ارمنستان بوده‌اند و همچنین رویه سازمان ملل متحد نسبت به جدایی کوزوو^۴، مبین این هست که این سازمان اقدامات جدایی طلبانه کوزوو را مخالف حقوق بین‌الملل ندانسته است (حجت زاده و کاظمی، ۱۳۹۳).
- مخالفت جمهوری آذربایجان با شرکت آرامنه قره‌باغ در مذاکرات صلح: درخواست آرامنه قره‌باغ برای شرکت در مذاکرات صلح به‌عنوان طرف سوم مورد تأیید ارمنستان و گروه میانجی‌گران است ولی جمهوری آذربایجان بشدت با آن مخالفت می‌کند زیرا به‌منزله شناسایی رسمی جنبش قره‌باغی‌ها قلمداد خواهد شد. علی‌اف مخالف شناسایی دوژور هر بخشی از خاک جمهوری آذربایجان توسط جامعه جهانی است (امیراحمدیان، ۱۳۸۵).

^۱. Territorial integrity

^۲. self-determination

^۳. «همه اعضا در مناسبات بین‌المللی خود از هرگونه تهدید یا به‌کارگیری زور که علیه تمامیت ارضی یا استقلال سیاسی یک کشور معطوف است یا به نحوی با اهداف سازمان ملل متحد مغایرت دارد، خودداری کنند»

^۴. Kosovo

• مخالفت با برگزاری همه‌پرسی از سوی جمهوری آذربایجان: پیشنهاد برگزاری همه‌پرسی از سوی جامعه جهانی که با مخالفت جمهوری آذربایجان مواجه شده است. جمهوری آذربایجان به‌خوبی می‌داند که جمعیت رسمی قره‌باغ قبل از بحران ۸۶٪ ارمنی بود و اکنون که در آنجا هیچ آذری اقامت ندارد، این رقم به ۱۰۰٪ می‌رسد و هر نوع همه‌پرسی تعیین سرنوشت، به نفع ارمنه خواهد بود چه رفراندوم استقلال و چه رفراندوم پیوستن به ارمنستان. علاوه بر این دو مورد، آذری‌ها با طرح الحاق اساساً مخالفاند و نمی‌پذیرند تحت هر شرایطی این موضوع مطرح شود. آن‌ها پیشنهاد اعطای خودمختاری سطح بالا برای ولایت قره‌باغ کوهستانی در چارچوب حاکمیت جمهوری آذربایجان ارائه می‌دهند (امیراحمدیان، ۱۳۸۵).

• عدم بی‌طرفی میانجی: در کنار شرایطی مانند: زمینه میانجی‌گری^۱، طرفین درگیری^۲، شرایط میانجی^۳ و روش میانجی^۴، شرط لازم و اساسی، بی‌طرف بودن میانجی است که در بسیاری از موارد این شرایط جهت برقراری صلح پایدار وجود نداشته است. معمولاً سازمان امنیت و همکاری اروپا جهت حل مسائل و منازعات در داخل کشورها بر اساس حفظ تمامیت ارضی کشورها پیروی می‌کند ولی در بحران قره‌باغ، در پی خودمختاری قره‌باغ در داخل جمهوری آذربایجان است (Magnusson, 2010: 117).

نفوذ ارمنه مقیم در آمریکا، روسیه و فرانسه (به‌عنوان روسای گروه مینسک) و حمایت شورای امنیت از این گروه در قطعنامه‌های خود، عملاً نقش گروه مینسک به‌عنوان میانجی بی‌طرف زیر سؤال رفته است؛ به‌طوری‌که پس از برقراری آتش‌بس در ۱۲ می ۱۹۹۴ در قره‌باغ، تلاش‌های این گروه برای حل مناقشه قره‌باغ، موردتوافق جمهوری آذربایجان قرار نگرفت و تلاش‌های متعدد جمهوری آذربایجان از سال ۲۰۱۱ نسبت به مطرح‌شدن مناقشه قره‌باغ در شورای امنیت سازمان ملل متحد با مخالفت روسای گروه مینسک مواجه شد (کاظم پور، ۱۳۹۰).

۱. زمانی است که تلاش طرفین درگیری به بن بست رسیده و هیچ کدام از طرفین شرایط تحمل هزینه‌های انسانی و غیر انسانی را نداشته باشند.

۲. طرفین درگیری باید ضمن اعتماد به میانجی، از نظر ذهنی و شرایط اجتماعی آمادگی حل و فصل مناقشه را نیز داشته باشند.

۳. میانجی‌گر ضمن داشتن شخصیتی بی‌طرف، می‌بایست در امر میانجی‌گری مهارت داشته و در نتیجه حل و فصل مناقشه، غیر ذی‌نفع باشد.

۴. تدوین یک طرح جامع و کامل همراه با نقشه راه مطابق با شرایط بحران و اختلافات اساسی طرفین مناقشه

از جانب دیگر علیرغم تصویب پیش‌نویس قطعنامه جمهوری آذربایجان در مجمع عمومی سازمان ملل در دسامبر ۱۹۹۸ مجمع عمومی، مبنی بر غیرقابل قبول بودن استقلال قره‌باغ و تأکید بر تمامیت سرزمینی و حاکمیت جمهوری آذربایجان (ولیکلی زاده، ۱۳۹۱)، در نوامبر سال بعد، پیشنهاد ارمنستان درباره رأی‌گیری سالانه تمامیت سرزمینی جمهوری آذربایجان در نشست اجلاس سران سازمان امنیت و همکاری اروپا تصویب شد. به عبارت دیگر تصویب این طرح، شناسایی تعلق قره‌باغ به جمهوری آذربایجان را به حالت تعلیق درمی‌آورد. بر همین اساس در ۱۵ دسامبر ۱۹۹۹ در مجمع عمومی رأی‌گیری به عمل آمد و اکثر کشورهای اروپایی رأی ممتنع داده و بیش از ۴۰ کشور دیگر نیز مخالفت نمودند. (کاظمی، ۱۳۸۲: ۱۳۶-۱۳۷). با کسب نتایج مشابه در دوره‌های بعدی، تمامیت سرزمینی جمهوری آذربایجان با چالش جدی مواجه شد. نحوه رفتار تبعیض‌آمیز گروه مینسک و بعضی از کشورها از جمله اروپایی‌ها در مجمع عمومی سازمان ملل متحد در حمایت از ارمنستان، اصلی‌ترین اصول حقوق بین‌الملل یعنی اصل تمامیت سرزمینی، اصل حاکمیت و اصل عدم تغییر در مرزهای بین‌المللی، عملاً حل مسالمت‌آمیز بحران قره‌باغ را با بن‌بست مواجه نمود (ولیکلی زاده، ۱۳۹۱).

- ارتباط بحران قره‌باغ به سرنوشت حاکمیت سیاسی ارمنستان و جمهوری آذربایجان: این ارتباط موجب شده است میانجی‌گران از جمله سازمان امنیت و همکاری اروپا در حل این بحران دچار مشکل شوند به طوری که بقای طیف حاکمیت در هر دو کشور بستگی به میزان موفقیت نیروهایشان در جبهه جنگ دارد (نظر آهاری، ۱۳۸۰: ۵۰).
- عدم تعیین متجاوز در قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل: در هیچ‌کدام از قطعنامه‌های صادر شده از سوی شورای امنیت در خصوص مناقشه و درگیری در منطقه قره‌باغ، هیچ اشاره‌ای به تجاوز ارمنستان و همچنین تزییع حقوق ارامنه قره‌باغ توسط جمهوری آذربایجان نشده است (حجت زاده و کاظمی، ۱۳۹۳).
- شانه خالی کردن شورای امنیت از مسئولیت حفظ صلح و امنیت بین‌المللی: شورای امنیت به عنوان اولین و مهم‌ترین رکن سازمان ملل جهت برقراری صلح و امنیت بین‌المللی، تنها با صدور ۴ قطعنامه توصیه‌ای و غیر الزام‌آور، ادامه حل و فصل بحران را به گروه مینسک سپرده و عملاً خود را درگیر نکرده است (ویسی نژاد، ۱۳۹۱: ۱۵).
- ابهام در قرارداد آتش‌بس ۱۹۹۴: در قرارداد آتش‌بس سال ۱۹۹۴، نه تنها تعیین سرنوشت قره‌باغ، بلکه چشم‌انداز آزادی این اراضی متعلق به جمهوری آذربایجان نیز

همچنان مبهم ماند. این امر باعث شد که طی سال‌های پس‌از آن، دامنه اختلافات جمهوری آذربایجان و ارمنستان به مسائلی فراتر از منطقه قره‌باغ نیز کشیده شود (بهمن، ۱۳۹۹).

- عدم ضمانت اجرای تصمیمات گروه مینسک: توصیه‌ای بودن طرح‌های گروه مینسک و نداشتن ضمانت اجرا در شکست میانجیگری آن مؤثر بوده است (خبرگزاری آران).
- عدم توجه به وضعیت حقوقی قره‌باغ در توافق آتش‌بس ۲۰۲۰: لورنس بروئرز^۱ از کارشناسان اندیشکده چتم هاوس^۲ معتقد است قرارداد آتش‌بس بین ارمنستان و جمهوری آذربایجان و روسیه جامعیت برقراری صلح پایدار را ندارد لذا «این توافق‌نامه با ۹ بند مهم بیش از یک آتش‌بس ساده است، اما بسیار کمتر از یک توافق صلح واقعی است». در این قرارداد اشاره‌ای به وضعیت حقوقی خود قره‌باغ به‌عنوان موضوع اصلی درگیری نشده است (<http://arc.trib.ir/uncategorised-i1398>).
- وجود ابهامات در قرارداد آتش‌بس ۲۰۲۰: موضع این توافق‌نامه آتش‌بس در مورد وضعیت کارکنان مسلح ارمنی در قره‌باغ نامشخص است. طرفین درگیری در تفسیر ماده ۱^۳ و ماده ۴^۴ قرارداد آتش‌بس دو تفسیر متفاوت دارند. ارامنه می‌گویند، ماده ۱ به آن‌ها اجازه می‌دهد نیروهای خود را در قره‌باغ نگه دارند و با عقب‌نشینی نیروهای مسلح از هفت منطقه جمهوری آذربایجان در اطراف قره‌باغ، به ماده ۴ عمل کرده‌اند. طرف آذری می‌گوید، نیروهای ارمنی باید به محض استقرار روس‌ها از قره‌باغ عقب‌نشینی می‌کردند (Waal, 2021).
- عدم تبیین دستورالعمل و وظایف دقیق نیروهای حافظ صلح روسی در توافق‌نامه آتش‌بس: به علت نامشخص بودن وظایف و دستورالعمل اجرایی نیروهای حافظ صلح، آذری‌ها استدلال می‌کنند که هیچ چیز در توافق‌نامه آتش‌بس ۲۰۲۰ به روس‌ها این حق را نمی‌دهد که از ورود آن‌ها به قره‌باغ کوهستانی جلوگیری کند. با این حال، نیروهای حافظ صلح از پذیرش درخواست آذری‌ها برای اجازه ورود به خاک خودداری کرده‌اند (Kucera, 2022).

^۱. Laurence Broers

^۲. Chatham House

^۳. طرفین درگیری باید «در موضع فعلی خود متوقف شوند».

^۴. «نیروهای صلحبان روسیه باید همزمان با خروج نیروهای ارمنی مستقر شوند».

نتیجه‌گیری

علیرغم بیش از سه دهه تلاش‌های سازمان ملل متحد، گروه مینسک وابسته به سازمان امنیت و همکاری اروپا و دیگر بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی از جمله کشورهای منطقه مانند روسیه و ایران جهت حل‌وفصل درگیری‌ها و رسیدن به صلح پایدار، همچنان بحران قره‌باغ حل نشده باقی مانده است.

یکی از دلایل ریشه‌ای این بحران، عدم تحدید حدود بین‌المللی مناطق و کشورهای این منطقه از زمان شوروی سابق است. همچنین اختلاف در تعریف و مفاهیم اصول حقوق بین‌الملل نیز موجب شده است هرکدام از دو کشور ارمنستان و جمهوری آذربایجان بر خواسته‌های خود مصر باشند. جمهوری آذربایجان بر «اصل تمامیت ارضی» تمسک می‌جوید و ارمنستان بر «حق تعیین سرنوشت» تأکید دارد. دلایل مهم دیگر ادامه تنش و درگیری در این منطقه می‌توان به مخالفت با شرکت ارامنه قره‌باغ در مذاکرات صلح و مخالفت با برگزاری همه‌پرسی از سوی جمهوری آذربایجان، عدم بی‌طرفی میانجیان، عدم تعیین متجاوز در قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل، شانه خالی کردن شورای امنیت از مسئولیت حفظ صلح و امنیت بین‌المللی، ابهام در قراردادهای آتش‌بس ۱۹۹۴ و ۲۰۲۰، عدم ضمانت اجرای تصمیمات گروه مینسک، عدم توجه به وضعیت حقوقی قره‌باغ در توافق آتش‌بس ۲۰۲۰ و عدم دستورالعمل و وظایف دقیق نیروهای حافظ صلح روسی در توافقنامه آتش‌بس ۲۰۲۰ اشاره نمود.

باید اذعان نمود علیرغم برقراری آتش‌بس ۲۰۲۰، این درگیری‌ها به پایان نرسیده است زیرا علاوه بر ابهامات زیادی در قرارداد آتش‌بس، عدم رعایت بی‌طرفی میانجی و نامشخص بودن وظایف نیروهای حافظ صلح، همچنان سرنوشت بخشی از اراضی مشخص نشده است.

با توجه به اهمیت عملیات حفظ صلح به‌عنوان مقدمه استقرار صلح پایدار در هر منطقه بحران‌زده‌ای در جهان، نقش نیروهای حافظ صلح، بی‌طرفی و انجام وظایف آن‌ها در جلوگیری از تنش‌ها و درگیری‌ها بسیار حائز اهمیت است.

به نظر می‌رسد درگیری نظامی روسیه و اوکراین موجب شده توجه و نظارت لازم روسیه به عملکرد نیروهای حافظ صلح خود در منطقه قره‌باغ کاهش یابد؛ در نتیجه عملاً باعث کاهش کارایی و اثربخشی این نیروها در مناطق درگیری شده است. همچنین با توجه به رویارویی روسیه و غرب در اوکراین، بعید است ایالات متحده، بریتانیا و فرانسه با

افزایش اختیارات بین‌المللی به نیروهای روسیه برای عملیات حفظ صلح و یا انجام عملیات مشترک حفظ صلح روسیه با دیگر کشورها موافقت نمایند. در عین حال بعید به نظر می‌رسد روسیه نیز با جایگزینی نیروهای حافظ صلح روسی در قره‌باغ کوهستانی با نیروهای سایر کشورها موافقت کند.

با توجه به مطالب اشاره شده به نظر می‌رسد جهت حل و فصل مناقشه قره‌باغ می‌بایست طرحی جدید تهیه و تدوین گردد که منافع همه گروه‌های درگیر در این بحران در نظر گرفته شود.

علیرغم مرز مشترک روسیه، ایران و ترکیه در موضوع قره‌باغ، در این سال‌ها تنها به روسیه نقش محوری در میانجی‌گری سپرده شده است؛ بنابراین یکی از راه‌های حل این موضوع، مشارکت این دو کشور قدرتمند منطقه‌ای در کنار دیگر طرف‌های ذی‌نفع مانند آمریکا، اتحادیه اروپا و روسیه در مذاکرات صلح و تأمین امنیت مأموریت حافظ صلح در قره‌باغ کوهستانی است. هر چند مأموریت عملیات حفظ صلح سازمان ملل در قره‌باغ تنها در صورتی امکان‌پذیر است که جمهوری آذربایجان و ارمنستان در این خصوص موافقت نمایند.^۱

با توجه به بحران اوکراین، عملاً هیچ‌گونه تعاملی بین روسای گروه مینسک متصور نیست، بنابراین به نظر می‌رسد راهکار عملی‌تر و واقعی‌تر این می‌تواند باشد که با تغییر اعضای گروه مینسک و واگذاری آن به کشورهای فرامنطقه‌ای و بی‌طرف که دارای منافع مستقیمی در این بحران نداشته باشند، می‌توان به استقرار صلح پایدار در این منطقه امیدوار بود. بر این اساس استقرار نیروهای حافظ صلح متشکل از کشورهای فرامنطقه‌ای و بی‌طرف در خطوط تماس درگیری و مناطق حساس در کنار فشار سیاسی فشرده و سازنده سازمان‌های بین‌المللی به ارمنستان و جمهوری آذربایجان جهت حل و فصل بحران قره‌باغ از طریق مذاکرات مستقیم و غیرمستقیم امیدوارکننده است. در صورت عدم دستیابی به صلح نهایی و باثبات، ارجاع پرونده قره‌باغ از سازمان امنیت و همکاری اروپا به سازمان ملل متحد تأکید می‌گردد.

^۱ <https://www.aa.com.tr/en/world/un-mission-to-karabakh-only-possible-if-both-azerbaijan-armenia-agree-russia/2785288>

منابع و مآخذ

فارسی

الهی نیا، میلاد و دهقان، محمدحسن، (۱۴۰۰)، "بررسی جنگ‌های جمهوری آذربایجان و ارمنستان (۲۰۲۰-۱۹۱۸)", فصلنامه دانشنامه علوم سیاسی، سال دوم، شماره ۵

امیر احمدیان، بهرام، (۱۳۸۵)، "مسائل پشت پرده بحران قره‌باغ"، ماهنامه ایراس، شماره ۱۲
امیر احمدیان، بهرام (۱۳۸۹)، "جمهوری آذربایجان و مسئله قره‌باغ"، فصلنامه آران، سال هشتم، شماره ۲۳

بیات، کاوه، (۱۳۷۲)، بحران قره‌باغ. تهران، انتشارات پروین،

بهمن، شعیب، (۱۳۹۹)، "عملکرد نامطلوب گروه مینسک"، شورای راهبردی روابط خارجی،

<https://www.scfr.ir/fa/300/30101/127718>

خیری، مصطفی، (۱۳۹۷)، "روسیه و مناقشه قره‌باغ"، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۱۰۲
جوادی ارجمند، محمدجعفر و حبیب رضازاده و سعیده حضرت پور (۱۳۹۳)، "بررسی سردی روابط ایران و جمهوری آذربایجان"، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۷، شماره ۱

جوکار، علی اکبر، (۱۳۹۹)، "روسیه، نقش محوری در توافق صلح قره‌باغ و پیامدهای آن"

<https://ipis.ir/portal/subjectview/622351>

حجت زاده، علی رضا؛ کاظمی، احمد، (۱۳۹۳)، "ارزیابی وضعیت اشغال قره‌باغ کوهستانی از لحاظ حقوق بین‌الملل"، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۸۵

ذکی، پاشار؛ پاشالو، احمد (۱۳۹۶)، "عملکرد میانجیگری جمهوری اسلامی ایران در بحران ژئوپلیتیک قره‌باغ"، نشریه جغرافیا، شماره ۵۳

زارع، علی؛ زرگر، افشین (۱۴۰۰)، "سیاست تطبیقی روسیه در بحران قره‌باغ و اوکراین"، فصلنامه دانش تفسیر سیاسی، سال سوم، شماره ۱۰

زارع شاهمرسی، پرویز، (۱۳۸۷)، قره‌باغ نامه؛ از ادوار کهن تا دوره معاصر. تهران: نشر و پژوهش شیرازه، چاپ اول.

زهرانی، مصطفی و فرجی لوحه سرا، تیمور، (۱۳۹۲)، "منابع بین‌المللی تداوم بحران قره‌باغ"، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۸۳

سعیدی، گلناز، (۲۰۲۰)، "ریشه‌های اختلاف بر سر قره‌باغ بین جمهوری آذربایجان و ارمنستان - بخش نخست"، مرکز بین‌المللی مطالعات صلح. قابل دریافت از: <https://peace-ipsc.org/fa>

عباس اف، علی و هاریتون چاخاتریان، (۱۳۸۳)، مناقشه قره‌باغ؛ آرمان‌ها و واقعیت‌ها، مترجم و نشر: موسسه فرهنگی مطالعات و پژوهشات بین‌المللی ابرار معاصر ایران، چاپ نخست

فریدی عراقی، عبدالحمید، (۱۳۶۹)، **روش‌های مسالمت‌آمیز حل و فصل اختلافات بین‌المللی**، تهران:

دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی

کاظمی، احمد (۱۳۸۲)، "کالبدشکافی یک بحران ۱۵ ساله"، **ویژه‌نامه آران**.

کاظمی، احمد (۱۳۸۱ الف)، **کانون‌های ناامنی در قفقاز جنوبی**، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.

کاظمی، احمد (۱۳۸۱ ب)، **رویکرد امنیتی در قفقاز جنوبی**، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.

کاظمی، احمد (۱۳۸۴)، **امنیت در قفقاز جنوبی**، تهران، انتشارات موسسه فرهنگی مطالعات و پژوهشات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.

کاظم پور، محسن (۱۳۹۰)، "جمهوری آذربایجان مسئله قره‌باغ را به شورای امنیت می‌برد"، **روزنامه دنیای اقتصاد**، قابل دریافت از:

<http://www.donyayesanat.com/view/: %/ 7241>

کوزهر کالجی، ولی، (۱۴۰۱)، "پیامدهای جنگ اوکراین بر همکاری منطقه‌ای در قفقاز جنوبی"، **موسسه خاورمیانه**، قابل دریافت از:

<https://www.khabaronline.ir/news/1639844>

کوزه‌گر کالجی، ولی، (۱۳۹۳)، **تحولات سیاسی جمهوری ارمنستان (۱۹۸۸-۲۰۱۳ میلادی)**، انتشارات: آشیان

کوزه‌گر کالجی، ولی، (۱۳۹۳)، **مجموعه امنیتی منطقه‌ای قفقاز جنوبی**، انتشارات: پژوهشکده مطالعات راهبردی،

معین‌آبادی بیدگلی، حسین و صدری علی بابالو، صیاد، (۱۳۹۴)، "عملکرد سازمان امنیت و همکاری اروپا در مناقشه قره‌باغ بین جمهوری آذربایجان و ارمنستان"، **مطالعات اوراسیای مرکزی**، دوره ۸، شماره ۱

نجفی سیار، رحمان و ابراهیمی، حامد، (۱۴۰۰)، "آثار و پیامدهای توافق‌نامه آتش‌بس بحران ۲۰۲۰ قره‌باغ بر امنیت و منافع ملی جمهوری اسلامی ایران"، **فصلنامه روابط خارجی**، سال ۱۳، شماره ۳

نظرآهاری، رضا؛ (۱۳۸۰)، "سازمان امنیت و همکاری در اروپا و مناقشه ناگورنو قره‌باغ"، **مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز**، شماره ۳۶

ویسی نژاد، امیدعلی و غفاری، امید و تقی پور، محمد (۱۳۹۱)، "مناقشه قره‌باغ و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران"، **فصلنامه امنیت پژوهی**، سال یازدهم، شماره ۳۹

واعظی، محمود (۱۳۸۹)، **سیاست و امنیت در قفقاز**، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.

وزارت خارجه جمهوری آذربایجان (۱۳۸۹)، **مجموعه اسناد سازمان ملل در رابطه با قره‌باغ**، ترجمه سعید باقری، انتشارات اندیشه نو، چاپ اول.

وریج کاظمی، مریم، بررسی اجمالی تحولات قفقاز جنوبی در سال ۱۳۹۹، فصلنامه دیپلماسی صلح عادلانه، مرکز بین‌المللی مطالعات صلح، ۲۶ مارس ۲۰۲۱

ولیعلی زاده، علی، (۱۳۹۱)، "بررسی و تحلیل ماهیت میانجیگری بین‌المللی در بحران ژئوپلیتیک قره‌باغ"، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۷۹،

هاشمی، غلامرضا (۱۳۸۴)، امنیت در قفقاز جنوبی، تهران، وزارت امور خارجه.

یوسفی، جعفر (۱۳۹۱)، "نقش سازمان ملل متحد در جنگ جمهوری آذربایجان با جمهوری ارمنستان"، یابان‌نامه ارشد دانشگاه آزاد تهران مرکزی.

لاتین

- Aliyev, Kamal Makili (2013), **Nagorno-Karabakh Conflict in International Legal Documents and International Law**, Baku Azerbaijan, SAM Center for Strategic Studies.
- Allana Leckie, Chanda (2005), "The Nagorno-Karabakh Conflict: Obstacles and Opportunities for a Settlement", **Thesis Submitted to the Faculty of the Virginia Polytechnic Institute and State University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Masters of Arts in Political Science**.
- "Armenia, Azerbaijan tensions rise over blocked road". **News.yahoo.com**. 15 December 2022.
- "Armenija i Azerbajdzhan nachali obmen plennymi Armenia ("Armenia and Azerbaidjan exchanged first prisoners")", **Reuters**, December 15, 2020.
- "Armenian Deputy Seeks Answers From Russian Peacekeepers After Skirmish Kills Three Ethnic Armenian Soldiers". **Radio Free Europe/Radio Liberty**.
- "Armenia: Russia's peacekeepers failed mission in Nagorno-Karabakh". **Al Jazeera**.
- Aslanli, A. (2020). **Retrieved from Brief History of Ceasefire in the Nagorno-Karabakh Conflict**. Available at: <https://www.ifimes.org/en/researches/brief-history-of-ceasefire-in-the-nagorno-karabakh-conflict/4681>
- "Armenia and Azerbaijan fight over disputed Nagorno-Karabakh". **BBC**. 27 September 2020.
- "Azerbaijan dissatisfied with Russian peacekeepers' pro-Armenia attitude". **Daily Sabah**. 2021-01-07. Archived from the original on 2021-01-11.
- Baghdassarian, A. (2020, DEC 19). **Retrieved from The History Behind the Violence in Nagorno-Karabakh**. Available at: <https://www.lawfareblog.com/history-behind-violencenagorno-karabakh>
- "Deal Struck to End Nagorno-Karabakh War". **The Moscow Times**. 10 November 2020.
- Emmanuel Dreyfus, **WINNING HEARTS AND MINDS FROM SYRIA TO NAGORNO-KARABAKH, THE DEVELOPMENT OF POPULATIONCENTRIC APPROACHES IN RUSSIA'S MILITARY INTERVENTIONS**, January 24, 2022, Institute de recherche strategique de l'ecole militaire, Research paper – no:120
- Fuller, Elizabeth (2013), "Azerbaijan's Foreign Policy & The Nagorno-Karabakh Conflict", **Istituto Affari Internazionali**, Roma, Available at: <http://www.iai.it>

- Gamaghelyan, Philip & Rumyantsev, Sergey (2021), "The Road to The Second Karabakh War: The Role of Ethno-Centric Narratives in The Nagorno-Karabakh Conflict", **Caucasus Survey**
- Gavin, Gabriel (December 19, 2022). "Supplies begin to run low as Nagorno-Karabakh blockade continues". **Eurasianet**.
- Ghazanchyan, Siranush (December 14, 2022). "Dutch Parliament adopts motion calling for the opening of Lachin Corridor". **Public Radio of Armenia**.
- Helsinki Commission statement". **Twitter**. 2023-01-11.
- Helsinki Commission Report (2017), "**Nagorno Karabakh Conflict**", Available at: https://www.csce.gov/sites/helsinkicommission.house.gov/files/Report%20-%20Nagorno-Karabakh%20-%20Design%20FINAL_0.pdf,
- Hedenskog, Jakob& Holmquist, Erika &Norberg, Johan (2018), " **Security in the Caucasus: Russian Policy and Military Posture**, at: <https://www.foi.se/reportsearch/pdf?fileName...064b-47f7-a31d...pdf>,
- Hedenskog, Jakob. Lund, Aron. Norberg, Johan (2020) "The End of the Second Karabakh War: New realities in the South Caucasus", **RUFS Briefing No. 49**, Swedish Defence Research Agency
- Ismailzade, Fariz (2011), "The Nagorno-Karabakh Conflict: Current Trends and Future Scenarios", **Istituto Affari Internazionali**, IAI Working Papers 11.
- Jacoby, Volker (2005), "**The role of the OSCE an assessment of international mediation efforts**", available at: http://www.c-r.org/sites/cr.org/files/accord17_10TheroleoftheOSCE_2005_ENG_0.pdf
- "JOINT MOTION FOR A RESOLUTION on the humanitarian consequences of the blockade in Nagorno-Karabakh | RC-B9-0075/2023 | **European Parliament**". www.europarl.europa.eu.
- Kramer, Andrew E. (November 10, 2020). "Facing Military Debacle, Armenia Accepts a Deal in Nagorno-Karabakh War". **The New York Times**.
- Kremlin, "**Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation** ", November 10, 2020.
- Kucera, Joshua, Dec 15, 2022, **Russian peacekeepers in Karabakh under harsh spotlight**, Available at: <https://eurasianet.org/russian-peacekeepers-in-karabakh-under-harsh-spotlight>
- Kuczyński, Grzegorz (2022-08-15). "**Armenia's Pashinyan Questions Russian Peacekeeping Presence**". Warsaw Institute.
- Magnusson, Märta-Lisa (2010), "**Why No Settlement in the Nagorno-Karabakh Conflict? Which are the obstacles to a negotiated solution?**" Available at: http://195.178.225.22/Caucasus/Caucpdf/SC/iMLM_101210%5B3%5D114-143.pdf.
- Martirosyan, Tigran (2009); "**Iran in the Caucasus: Keeping Balance in Volatility**", <http://www.caucasus.dk/publication14.htm>.
- Mitoyan, Nona (2017), "The Frozen Cross-Cultural Conflict: Armenians, Azerbaijanis and Nagorno-Karabakh", **Pepperdine Journal of Communication Research**, Vol.5.
- "Nagorno-Karabakh: Russia deploys peacekeeping troops to region". **BBC News**. 2020-11-10.
- " **One Month into Devastating Blockade of Lachin Corridor, Menendez, Reed Urge Biden Admin to Hold Baku Accountable** | United States Senate Committee on Foreign Relations". www.foreign.senate.gov.

Organization for Security and Co-operation in Europe, available at: <http://www.osce.org/who/history>,

OSCE (2007), "**OSCE Handbook**", OSCE Press and Public Information Section, Vienna, available at: http://www.libertysecurity.org/IMG/pdf_OSCE_Handbook.pdf.

"**Pashinyan: Armenia expects road map from Russia to unblock Lachin corridor**". www.panorama.am.

"**PROTECTION MONITORING ARMENIA REPORT #1**" (PDF). United Nations High Commissioner for Refugees. The UN Refugee Agency. November–December 2020. On 24 November 2020, the Martakert-Karvachar-Vardenis highway was closed; thus, the only operational route between NK and Armenia now is via the Lachin corridor.

Ramezanzadeh, Abdollah (1996); "Iran's Role as Mediator in the Nagorno-Karabakh Crisis", in **Bruno Coppieters (ed) Contested Borders in the Caucasus**, Brussels: VUB press

Russian Defense Ministry, "**More than 8 thousand car convoys were escorted by military police during the year of activity of the Russian peacekeeping contingent in Nagorno-Karabakh**", November 12, 2021

Shahverdyan, Lilit (August 11, 2022). "Karabakh residents increasingly questioning Russian peacekeepers' effectiveness | **Eurasianet**". eurasianet.org.

Shevchuk, Zinaida (1994), "**Conflict in Nagorno-Karabakh**", Available at: www.is.muni.cz

SIPRI Fact Sheet (2012), "Trends in International Arms Transfers", SIPRI, available at: <http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1303.pdf>.

"Specialisty Mezhdunarodnogo protivominnogo centra MO RF otpravilis' v Karabakh ("Specialists from the International Demining Center of the Russian Ministry of Defense sent to Karabakh"), **TV Zvezda**, November 23, 2020.

Stockholm International Peace Research Institute (2017), "**Increase in Arms transfers driven by demand in the Middle East and Asia, says SIPRI**", Available at: <https://www.sipri.org/media/press-release/2017/increase-arms-transfersdriven-demand-middle-east-and-asia-says-sipri>, Accessed on: 16/5/2018.

Svensson, Issak (2009), "**The Nagorno-Karabakh conflict Lessons from the mediation efforts**", IFP Mediation cluster. Available at:

http://www.initiativeforpeacebuilding.eu/pdf/Nagorno_Karabakh_conflict_mediation_efforts.pdf.

THE Nagorno- Karabakh Conflict: A Historical and Legal Appraisal (2014) Baku Azerbaijan, SAM Center for Strategic Studies.

UN Security Council (1993), **Security Council Resolution-822**, Available at: <http://daccess-dds-g/doc/UNDOC/N93/N9324771.pdf?openElement>.

UN Security Council (1993), Security Council Resolution-853, Available at: <http://daccess-dds-y.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/428/34/IMG/N9342834.pdf?OpenElement>.

UN Security Council (1993), **Security Council Resolution-874**, Available at: <http://daccess-dds-y.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/557/41/PDF/N9355741.pdf?OpenElement>.

UN Security Council (1993), **Security Council Resolution-884**, Available at: <http://daccess-dds-y.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/631/20/PDF/N9363120.pdf?OpenElement>.

UN (2014) **Resolution 884**, Available at:

http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?Symbol=S/RES/882%281993%29,
UN (2014) Resolution 853, Available at:
http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?Symbol=S/RES/853%281993%29
UN (2014) RESOLUTION 874, Available at:
http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?Symbol=S/RES/853%281993%29,
Wolff, Stefan (2007), **The European Union & the Conflict over the Nagorno-Karabakh Territory**, Centre for International Crisis Management & Conflict Resolution University of Nottingham, Berlin.
Waal, Thomas De (2021), **“Unfinished Business In The Armenia- Azerbaijan Conflict”**, Carnegie For International Peace, Available At:
<https://Carnegieeuropa.eu/2021/02/11/Unfinished-Business-In-ArmeniaAzerbaijan-Conflict-Pub-83844>
Welt Cory & Andrew S. Bowen (2021). Azerbaijan and Armenia: The Nagorno- Karabakh Conflict, **Congressional Research Service**.
<http://fa.arannews.com/News/65118>
https://en.wikipedia.org/wiki/Peacekeeping_operations_in_Nagorno-Karabakh#:~:text=Approximately%20%2C000%20Russian%20soldiers%20were,of%20at%20least%20five%20years.